

SPOROČANJE

0 Ta tema je s pokojno profesorico dr. Marjo Boršnikovo (po domače Boršnico) povezana v tem smislu, da mi je ona prva naložila tvoriti strokovno besedilo, ki ne bi bilo le obnova učnega besedila, ampak bi imelo biti prvotno, tj. bilo naj bi obvestilo o dotlej še neznanem. (Šlo je za prozno delo nekega čisto nezna(t)nega pisca.) Presenečen sem (že več kot dvajsetleten) ugotovil, da strokovnih prvobesedil sploh ne znam tvoriti, čeprav sem bil dotlej »prebavil«¹ že veliko raznovrstnih besedil, tudi strokovnih, in to ne le v materinščini. Nekaj je bilo torej z mano kot proizvajalcem življenjskih danosti in usmerjenega šolanja (klasična gimnazija pred vojno in po njej, vmes pa nekaj »hitrih«² razredov na t. i. partizanski prvo leto po vojni) narobe. Da: Nihče me nikoli ni teoretično učil sporočanja. Praktično-sporazumevalnega so me via facti učili govorni položaji otroštva in mladenišva (ker so bili časi taki, sem se že tedaj naučil tudi ničtega sporočanja, tj. sporočanja samemu sebi, zlasti v izgnanstvu v Šleziji), iz osnovne šole se spominjam učiteljice, ki se je veselila lepega branja, iz srednje šole profesorja slovenščine, ki je imel rad lepo govorjenje, francoščine, ki je ljubil francosko govorno improvizacijo, in latinščine, ki je veliko dal na prav dojeto in lepo prevedeno latinsko besedo. Umetnostnega sporočanja (prosti spisi) nas ni učil nihče v šoli (le »čitankarji«³ so nas učili gledati narejenost umetnostnih besedil): tam je bil recept: Beri, pa boš dobro pisal. – Kako bi po vsem tem znal napraviti izvorno strokovno besedilo?! Zatekel sem se k J. Kelemine Literarni vedi, in potem nalogo le nekako zmoget, celo pohvalo sem si z njo prislužil in spodbuda za še je prišla od učiteljice. In od takrat tvorim in tvorim strokovna besedila, in jih učim tvoriti tudi druge, saj bi rad, da bi tvorjenje (ustvarjanje dobrin) tudi zavestno bolj obvladali; čim več ljudi, pravzaprav vsak, ki se res potruzi.

1 Nedolgo tega je J. Dular v članku O definicijah funkcijskih zvrsti in njihovi formalizaciji v šoli (JiS 1979/80, 80–85) podal po R. Jakobsonu »klasičn/o/, univerzaln/o/ semiotičn/o/ shem/o/, kakršno v nekoliko prilagojeni obliki priznavajo tudi najnovejša jezikoslovna dela«. Dular navaja P. Guirauda, J. Lyonsa, N. Eca (n. m., 82). Dularjeva prireditev v JiS ima naslednjo podobo:

jezik (kod)

sporočevalec sporočilo prenosnik naslovnik

predmetnost (kontekst, referent)

Pri Jakobsonu (v rokah mi je *Studies in Verbal Art*, Ann Arbor 1971) imamo (77) naslednjo shemo:

KONTEXT
SDĚLENÍ

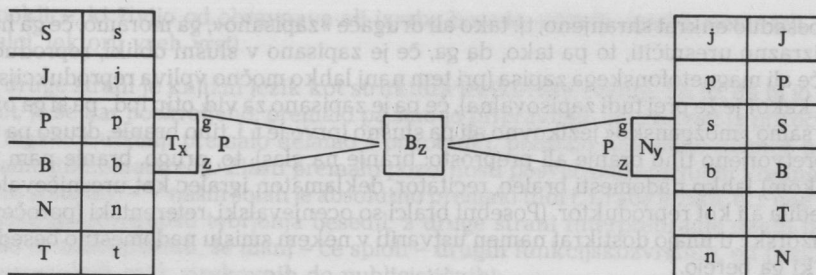
MLUVČÍ ADRESAT

KONTAKT
KÓD

¹ Glej op. 4, str. 216.

² Misa Šteek: *Pogled na šolske knjige*. Ljubljana, 1979, str. 16–19.

³ Pri predavanjih (z začetkom v študijskem letu 1978/79) na filozofski fakulteti se mi je razvila naslednja shema govornega sporočanja (tj. sporočevalne verige in njenih prvin):

Ta simbolna abeceda ima naslednje pomene: T 'tvorec', B 'besedilo', N 'naslovnik', P 'prenosnik', S 'stvarnost', J 'jezik' (male črke pomenijo isto, le da kot sestavine tvorčeve oz. naslovnikove zavesti (in podzavesti)), g 'govorjeno, z 'zapisano'.

1.1 Tvorec T, besedilo B, naslovnik N itd. so tvorec sploh, besedilo sploh itd., tj. kateri koli tvorec doslej (in v bodoče), katero koli že tvorjeno besedilo, ipd. še npr. jezik J v celoti (npr. slovenski, kakor je abstrahiran (odmišljen) iz slovenskih besedil). Poleg takega tvorca, besedila itd. sploh, pa si moramo predstavljati še konkretnega tvorca itd., tistega, ki napravi določeno besedilo in ga nameni določenemu naslovniku (oz. ki pride do določene ga N). To zaznamujem s T_x , N_y , B_z .

Če imamo to pred očmi, nam takoj postane očitno, da T_x lahko obvlada, tj. ima v svoji zavesti ali podzavesti, le omejen del tega, kar predstavljajo S, J, P, B, N in T (od tod male črke za to): kot tvorec besedila namreč nujno poznam le del ne(s)končne stvarnosti (lahko bi rekli tudi predmetnosti (P), toda simbol P nam rabi za prenosnik), samo do neke mere obvlada dani jezik (ali dane jezike, pri čemer ima materni zmeraj poseben položaj), si je bolj ali manj v svesti različnosti prenosnika, se le do neke mere zaveda (tudi intuitivno) takó lastnosti besedil kakor njihovega tvorjenja; in enako je omejeno obveščen o tvorcu sploh in v bistvu tudi o samem sebi kot tvorcu. In to velja mutatis mutandis tudi za naslovnika. Za oba velja, da je zanju npr. S le S_t oziroma S_n (stvarnost tvorca oz. stvarnost naslovnika). In tako naprej za vse sestavine. Pa tudi v besedilu je le del vsega tega, kakor se je pač iz tvorčeve zavesti »pretočilo« vanj.

1.2 Zdi se, da je nujno treba ločiti še nekaj: vse to kot samo po sebi (in sicer vsako posamezno kakor tudi celotna sporočevalna veriga in nje posamezni deli), in vse to v delovanju.

2 Oglejmo si sedaj vse to podrobneje.

2.1 TVOREC nam oblikovano stvarnost svoje zavesti (in podzavesti) mora ubesediti, če hoče veljati za tvorca tudi pred drugimi, tj. besedilu mora dati ali slušno ali pisno izrazno podobo (ni pa nujno, da to besedilo tudi takoj odpošlje naslovniku – prvi naslovnik je že on sam). – Sploh oddajanje besedila naslovniku ni nujno tvorčeva dejavnost, čeprav pogosto je: tako npr. večinoma sproti oddajamo pri praktičnem sporazumevanju (če je slušno, ne pisno, kar je veliko redkeje) ali npr. pri predavanju ipd. Sicer pa izraženo besedilo, če je izgovorjeno, lahko shranimo z zapisom na magnetofonski trak ali gramofonsko ploščo, lahko pa ga shranimo tudi v pisni podobi. Naslovniku se nato ponudi po večji ali manjši časovni razdalji, seveda v obeh podobah, slušni ali pisni. (Spominska hranitev besedil je veliko bolj zapletena in besedila so zanjo večinoma tudi na svoj način prirejena.) (Navadno se premalo zavedamo, da za govorni prenosnik namenjeno besedilo lahko tudi pisno prenesemo naprej, zapisanega pa govorno, pri čemer rado prihaja do negativnih učinkovanj, če prvotnega besedila ne prilagodimo spremenjenemu prenosniku.)

Ko je besedilo enkrat shranjeno, tj. tako ali drugače »zapisano«, ga moramo, če ga hočemo užiti, izrazno uresničiti, to pa tako, da ga, če je zapisano v slušni obliki, reproduciramo s plošče ali magnetofonskega zapisa (pri tem nanj lahko močno vpliva reprodukcijska naprava, kakor je že prej tudi zapisovalna), če pa je zapisano za vid, otip ipd., pa si ga oživimo bodisi samo »možgansko« jezиковno ali pa slušno (prvo je t. i. tiho branje, drugo pa v slušnost pretvorjeno tiho branje ali preprosto: branje na glas); to, drugo, branje nam (tj. naslovníkom) lahko nadomesti bralec, recitator, deklamator, igralec kot uresničevalec lika iz besedila ali kot reproduktor. (Posebni bralci so ocenjevalski, referentski (poročevalski) ali cenzorski: ti imajo dostikrat namen ustvariti v nekem smislu nadomestno besedilo tistemu, ki ga berejo.)

2.1.1 Sporočanje je torej zelo zapleten potek, zato bi mu morali posvečati veliko več pozornosti, kakor mu pri nas na Slovenskem dejansko jo. Morali bi se v marsičem popraviti.

2.2 Ena prvih nalog je, krepiti potencialnemu (in nato dejanskemu) tvorcu in naslovníku, natančne, bogate in sovisne (urejene) predstave STVARNOSTI. Na splošno veliko preslabo, premalo urejeno, pa tudi premaloelementno obvladamo ta veliki S, zato ga tudi kot T težko spravljamo v B (ali kot N iz besedila težko (pomanjkljivo) spet vzpostavljamo v svoji zavesti). V svojem spoznavanju, ne samo umskem, ampak tudi doživljaljskem v najširšem pomenu, hlastamo po površju, videzu, po številnem, namesto da bi prodirali v globino, resnico, bistveno in važno ter povezano – v lik. Vsa naša šola je veliko preveč usmerjena v kolkost elementov, ne toliko v kakovost (v zgoraj nakazanih razsežnostih, tj. kot globino itd.), ker se nam ta dozdeva prezahtevna (smo proti teoriji, nekako predvsem za prakso).

To velja tudi za majhna področja, npr. tudi za študij slovenistike, kjer splošni in stranski in manj važni predmeti odnesejo večino tedenskih ur (slovenistu knjižnega jezika ostanejo le 4 tedenske od tridesetih). Kolkost pa seveda ne more nadomestiti kakovosti: Non multa, sed multum (ne mnogo raznih stvari, temveč veliko pravega).

2.3 Pri JEZIKU je za sporočanje zlasti važno dvoje: zavest o jezikovni zvrstnosti (in sicer zlasti socialni, funkcijski in prenosniški, vendar tudi časovni in mernostni, če hočemo primerno uživati starejša besedila ali npr. pesmi nasproti prozi). Zadnje čase je za spoznanje in obvladanje zvrstnosti pri nas precej več možnosti, kot jih je bilo še pred nedavnim (objave s FF pa tudi FSPN, čakamo še na AGRFT).

2.3.1 Aktivno obvladal naj bi vsak slovenski človek vsaj eno isto socialno zvrst, namreč knjižno zbornó, pasivno pa po možnosti tudi knjižno pogovorno (za katero se je svoj čas dosti trudil npr. B. Vodušek, na svoj način pa tudi SP). Če mu je materna govórica zemljepisno narečje ali nadnarečje (tj. pokrajinski pogovorni jezik ali mestna govórica), je zelo važno, da si človek najde sistemsko orientacijo te svoje izhodiščne oblike jezika nasproti zborni. – Če si ne prilastimo vsaj pasivnega obvladanja teh zvrsti, smo doživljaljsko pri besedilih moteni ali osiromašeni. Zanimarjati tudi ne bi smeli t. i. interesnih govoric, zlasti ne slenga, tako zelo značilnega znamenja mladostne (in duhovne) svobodnosti, dostikrat pa tudi predmet nepotrebnege spotikanja sovražno razpoloženih neslengovcev (tudi sam sem kot (pre)resen »individuum« imel malo smisla za to govórico, a sem se jo raje potrudil razumevati kot pavšalno obsojati – tudi glede t. i. grdega govórenja).

Navadno se k praktičnosporazumevalnemu naučimo le še enega, večinoma strokovnega, funkcijskega jezika (tj. jezika svojega poklica), pasivno, kot naslovník pa bi se morali do neke mere tudi drugih zvrsti, če se hočemo čim bolj koristno udeleževati funkcijsko večzvrstnega sporočanja, tako značilnega za moderno življenje. – Za obvladovanje posebnih funkcijskih zvrsti šole še premalo storijo. Tako npr. naše strokovne šole, začenši s srednjimi pa vse do najvišjih, praktično ne gojijo jezikovnega usposabljanja (jezikovne rabe) za svoje stroke: malo slovenščine na srednjih šolah, nič na višjih in visokih (če ne gre rav-

no za poklice, ki živijo od obravnave ali izrabe besede: učitelji, igralci, novinarji, napovedovalci, lektorji vseh vrst).

2.3.2 Z druge strani je knjižni jezik kot struktura jezikovnih ravnin. Za to, da bi jo lahko spoznali, je še kar poskrbljeno, premalo pa smo jo pripravljeno spoznavati iz priročnikov (razen tega kot učitelji premalo delamo s priročniki, premalo navajamo učence na njih rabo (samostojno namreč)). Zlasti premalo pozornosti posvečamo stilistični vrednosti jezikovnih sredstev. – V naših šolah je absolutno premalo tudi t. i. rabe jezika, tj. z ene strani priložnosti in obveznosti tvorjenja besedil, z druge strani interpretiranje danih besedil (premalo že umetnostnih, še manj – če sploh – drugih funkcijskozvrstnih, od praktično-sporazumevalnih prek strokovnih do publicističnih).

2.3.3 Velika rakava rana pri J je končno tudi izbira sporočevalnega jezika v govornih položajih, saj Slovenec le prerad zametuje svoj materni kod, tj. ga zamenjuje s tujim, kakor hitro je kateri od udeležencev sporočanja Neslovenec. – Zgodovinska razsežnost tega je poseben problem, zajet sicer v zgodovinah knjižnega jezika (npr. v SKJ), toda ali se ga res zavedamo? Smo kot učitelji slovenščine posvečali dovolj pozornosti temu nadvse važnemu vidiku jezikovnega pouka, razkrivajočemu našo duhovno-duševno in družbeno bit? – Kot obvladovalcu (lahko le pod narekovaji) drugih kodov se slovenskemu človeku pogosto kvari njegov lastni, materni kod: v tem smislu, da mu prevzete prvine spodrivajo domače (prim. govornice funkcionarjev, ki delajo v drugojezičnem okolju, vojakov, delavcev v tujini); dostikrat tudi s tem, da se domačim besedam sploh ne dajo roditi, tj. da uporabljajo prevzeto besedo tudi tam in takrat, ko bi si lahko napravili (ali usposobili) svojo (pa je Breznik (za mnoge naše stroke) zaman poudarjal, da je slovenščina v primeri z zahodnimi velikimi jeziki besedotvorno še tako mladostno rodna).

2.3.4 Seveda velja vse povedano o jeziku tudi za naslovnika. Če bi bil tudi ta bolj zveden, ne bi npr. tolikokrat brez potrebe protestiral (tj. iz gole konservativnosti), če ga tvorec besedila vodi na nova jezikovna pota (saj je vendar jezik, kot nam je povedal Prijatelj, večni mladenič – vsaj v tem smislu, da se neprestano razvija, da ne okrne v starčevsko ždenje), z druge strani pa bi tak odprt, živ, sodoben naslovník tudi tvorce besedil – kot izbrano in kultivirano občinstvo – obvezoval k večjim naporom.

2.3.5 Tudi v jeziku torej velja: ne zakrnavati, nikoli končati svojega jezikovnega razvoja (tudi v sprejemanju), ne se pavšalno zapirati novostim, ne biti le hvalivec minulega (laudator temporis acti), ne postati jeziko(slo)vni nergač za vsako ceno. Biti jezikovno odprt, načeloma dobrohoten in dobrovoljen nasproti novim besedilom, pomeni, biti bolj bogat tudi jezikovno.

2.4 O PRENOSNIKU smo nekaj že povedali, marsikaj je o tem tudi že napisanega.

2.4.1 Če smo v govornem položaju neposredno pred naslovníkom (kot učitelj v razredu ipd.), se pojavljajo posebne obveznosti glede stika z naslovníkom. To med drugim npr. pomeni, da mu načeloma ne beri, ampak prosto govori (kar si si seveda prej skrbno pripravil). Samo tako boš dobival tudi povratna obvestila od njega: ta te bodo ali potrjevala v družnosti z njim ali pa s kritičnim odzivom k njej vsaj pozivala. (Tako boš morda le še rešil svoje besedilo in si ohranil naslovníka tudi percepcijsko (brez dojemajočega naslovníka je besedilo le možnost, ne delovalna resničnost). Kako ubogi smo vsi, ki/ko pred živim (tudi televizijskim) naslovníkom beremo, namesto da bi mu prosto govorili! Dostikrat beremo samo zato, ker smo se ujeli v svojo ocvetličeno govornico, predhodno z naporom prikovano na papir, namesto da bi govorili preprosteje, primerno neposrednemu videnju (doživljanju) upovedovanih stvari, pa še sporočevalnemu položaju primerno. Tudi čisto slušno sta prosto govorjeno in brano besedilo močno različni, zlasti tudi s stališča naslovníka: prvemu prisluhne, brano (drdrano) mu zapre ušesa in odmakne duha. (Seveda so

tudi branja, ki ne morejo biti drugega, in se moramo pri njih še toliko bolj potruditi že pri sestavljanju besedila, ne le pri njegovi glasovni uresničitvi.)

2.4.2 Cela znanost, retorična na eni in zapisna na drugi strani, je, ki nas uči pri pravilno izbranim prenosniku doseči čim boljši učinek. Koliko nas je, ki v šoli res učimo t. i. stavčno fonetiko (in na nižjih jezikovnih ravneh pravorečje glasov ali naglasi) in ki z osebnimi govornimi dosežki dajemo učencu (in sploh naslovniku) živi zgled, ki ga bo zelo verjetno tudi posnemal? (In ki z moralnim mačkom odhajamo iz predavalnice ali od kakršnega že govorniškega pulta, če se nam besedilo v tem smislu ne posreči?) – Sicer pa je zanimiva enostranska značilnost našega povprečnega učitelja: je skoraj izključno govoreči stroj (obnavlja strokovna besedila drugih z določeno mero samostojnosti), pisnih besedil pa načeloma ne tvori ne za svojega učenca ne za širšo javnost (in temu primerna je večinoma tudi kultura njegovih pisnih sporočil, kot dobro vedo lektorji, če do njih že pride).

In pri pisnem sporočanju v šoli: Ali se res (sploh ali sistematično) trudimo kot učitelji, da bi naš učenec videl (ne samo gledal) pisno oblikovanost besedil, ki jih bere (naslovi, odstavki, odmiki, razmiki, tipi črk, podčrtovanje ipd.)? Če/Ker pa tega ne delamo, kako bomo pri svojem trudu, da bi družbi dali usposobljenega sporočevalca, zares uspešni? (Tu seveda ne moremo prezreti dejstva, da je »družba« učitelju ob malem številu tedenskih ur za materinščino naložila še prevelike razrede. Stroškovno se to na prvi pogled splača, ni pa človeško ne do učitelja ne do njegovega (našega) učenca, in krivično je, če posledic takih napačnih odločitev ne prevzamemo tisti, ki smo jih storili, ampak jih valimo na učitelja in učenca ter ju tako obremenjujemo še z mnenjem/sumničenjem, da svoje delovne dolžnosti ne opravljata, kot bi jo morala – medtem ko jih mi, ki jim očitamo, seveda opravljamo idealno!) (Velja tudi za »učitelje« in »učence« v javnem sporočanju.)

2.5 BESEDILA nas priročniki tudi že kar pridno učijo spoznavati in delati, tudi uživati primerno.

2.5.1 Eni se tvorjenja besedil naučijo induktivno (iz tega, da veliko berejo, poslušajo), vendar, kot smo uvodoma videli, le za katero funkcijsko področje (navadno za praktičnosporazumevalno, besedni umetniki tudi za umetnostno). In eni so pri tem bolj, drugi manj uspešni (če so učenci, prvim dajemo odlično ali za zgled beremo njihove sestavke pred razredom, druge obravnavamo precej drugače). Vsakega človeka bi morali pripraviti do tega, da bi tvoril dobra besedila (npr. tudi pri spraševanju oz. odgovarjanju). Vsakemu učencu bi učitelj moral pomagati, da bi v konkretnem besedilu dosegel kakovost, da bi se pozneje na to svojo preizkušnjo uspešnosti lahko oprl ('Saj sem vendar že bil uspešen in bom tudi tokrat.'). Moramo se truditi, dati sporočevalcu zaupanje v samega sebe, seveda ob zavesti, da je stvariteljstvo predvsem napor, radost le ob uspevanju (ki pa je nekako sorazmerno našemu resničnemu prizadevanju).

2.5.2 In enako pri naslovniku. Ali sem besedilo res užil tako, kot je treba, da mi bo čim bolj koristno (koristno lahko tudi samo kot ugajanje ob videnju: quod visum placet)? Ali interpretiramo dovolj besedila, tj. kažemo učencu, kaj nam vse nudijo? Sedaj imamo že veliko interpretacij strnjenih besedil; koliko smo jih dejansko prenesli naslovniku? (Velja tudi za kritike o umetnostnih in drugih delih.) Ali sami beremo interpretacije? – In ne nazadnje: imamo tudi že drugo izdajo zbirke najraznovrstnejših besedil, ne le umetnostnih, ampak takih, ki jih veliko tudi tvorbeno moramo obvladati (pri umetnostnih večinoma ostajamo le uživalci).

2.6 In še NASLOVNIK. Cankar ga je imenoval Publicum. Tak je in tak. Cankarjev Publicum je bila boa, ovita okrog artistovega telesa. (Taka boa je lahko urednik glasila, ki ti splavi sporočilo, dospelo že do poroda. Se zavedamo dovolj, da s tem lahko »splavimo« tudi potencialnega besedilotvorca, ki potem svoja besedila (morda tudi za druge odrešil-

na) le požira, grenkobe poln in gorja, namesto da bi z njimi radostil sebe in pomagal drugim?)

2.6.1 S stališča avtorja je naslovnik potrošnik dobrine, ki mu jo je ponudil v uživanje. – Naslovnik, tisočer si, tudi nenamemben! Vidim te kot otroka, ki ti pripovedujemo (z besedo, pogledom, kretnjo, stiskom, pozornostjo) vse mogoče, ne samo pravljico o Trnuljčici, in ne samo, da te imamo radi (ali manj radi, če katero ušpičiš); vidim te kot učenčka s pre-nabito torbo, ki te tišči k tlom; tudi kot spoznavalca sestava znamenj, ki ga imenujemo slovenski jezik. (K nauku o teh znamenjih sem prispeval tudi jaz kot vmesni naslovnik: v delovnih zvezkih tov. te in te, v knjigah slovenščine te in tega, v drugih knjigah, za k-tere sem predvsem sam odgovoren, in v mnogih sestavkih za najrazličnejše naslovnike, slovensko, srbohrvaško, angleško in še kako govoreče.)

Pišemo zmeraj le tistim, ki so nepokvarjeni, dobri, ki jih imamo radi; moraš pa pisati tudi tistim, ki te napadajo, ki narobe učijo, ne kažejo resnice, kot je. Ti, pravi naslovnik, imaš zmeraj prav, če si čistega srca in če uživaš besedila, tebi namenjena. Se zavedamo tega dovolj? Ali sploh?

3. Koliko stvari je še, ki so važne pri naslovniku in tvorcu, in pri besedilu in . . . pri sporočanju sploh? Posebno knjigo bi zaslužili o tem. Kdo jo bo napisal, kakor bi bilo treba? Koga bomo spodbujali k temu, koga rinili v stran? Koga silili k mislu, o tistem, kar bi lahko povedal? – Povedal tudi resnico, da je enkrat tudi sporočanja konec (kakor je našega tu iz čisto prostorskih in časovnih razlogov).

Misel se mi vrača k prof. Marji Boršnikovi, ki je morala končati svoje sporočanje nekako z bolečino. Prvič je prezgodaj utihnila za našo univerzo, drugič le prezgodaj dokončno. Tako je bila dokončana tudi njena bibliografija. V delih svojih pa nam govori še naprej: v tem brezčasju nas smrt ne zadene, dokler obstajajo nosilci in naslovniki jezika, ki smo ga tvorno potrjevali in uresničevali.